

ПРОИЗХОД И ЗНАЧЕНИЕ НА ДУМАТА “АЛИЛУЯ“

Сред чуждите по произход думи, употребявани в нашия език, еврейските думи са сравнително малко на брой (*Русинов – Георгиев, 1996, с. 82*). “Това са староеврейски думи с религиозно съдържание или собствени имена: *събота, амин, пасха* (Великден), *голгота, месия, манна, серафим*, Ана, Гаврил, Данаил, Елисавета, Давид, Захарий, Иван, Илия, Лазар, Наум, Тома, Адам. От еврейски произход е и съществителното име *каравана*.” (*Русинов – Георгиев, 1996, с. 82*) Малкият брой на еврейските заемки несъмнено улеснява позадълбоченото им разглеждане. При това повечето от тях са навлезли в българския език още през старобългарския период и отдавна са заели трайно място в езика ни. Продължителното присъствие на еврейските думи в българския език е още една причина за тяхното по-внимателно изследване.

Предложената разработка е посветена на изясняването на произхода и значението на една от по-рядко използваните еврейски думи в нашия език – **алилуя**.

Тази дума се използва предимно в християнското богослужение и в частните молитви на християните, а също така е включена и в два фразеологизма: 1. **пея алилуя на някого или на нещо** – хваля, славословя някого (*Фразеологичен речник, 1975, с. 117*) и 2. **скоро ще чуя алилуя** – няма да живея дълго, ще умра (*Фразеологичен речник, 1975, с. 296*). От думата **алилуя** води началото си и съществителното име **алилуйщина** – възхвала, която съзнателно прикрива недостатъците и с това пречи на борбата против тях; подмазване (*Бакалов, 1949, с. 33, кол. 1 – 2*).

Като богослужебен възглас (в общественото и в частното богослужение, а също така и в частните молитви на християните) **алилуя** означава **хвалете Бога**. Тази дума има в българския език и други

значения – **църковно песнопение** (обикновено за покойници); **край, завършек** (това значение се е развило от обстоятелството, че с **алилуя** завършват някои християнски молитви); **маслиново масло, зехтин; оплакване**.

Значенията на думата **алилуя** са посочвани неведнъж и с различна изчерпателност в редица български речници и справочници. В някои от тези пособия е посочено само богослужебното ѝ значение (*Велковъ*, 1901, с. 21; *Бакалов*, 1949, с. 33, кол. 2; *Младенов*, 1992, с. 17; *Речник на съвременния български книжовен език*, 1955, с. 11, кол. 2; *Български етимологичен речник*, 1971, с. 9; *Филипова-Байрова*, 1969, с. 69; *Речник на чуждите думи*, с. 22, кол. 1; *Радева – Радева*, 1994, с. 12, кол. 2; *Футеков*, 1994, с. 29, кол. 2; *Български тълковен речник*, 1994, с. 24, кол. 2; *Буров – Пехливанова*, 1995, с. 34, кол. 2; *Габеров*, с. 39, кол. 2; *Дечева*, 1997, с. 16, кол. 1), а в други са регистрирани повече значения (*Геров*, 1975, с. 8, кол. 1; *Младенов – Балан*, 1951, с. 69, кол. 1; *Милев – Братков – Николов*, 1970, с. 46, кол. 1; *Речник на българския език*, 1977, с. 228, кол. 1; *Речник на чуждите думи в българския език*, с. 41, кол. 2; *Речник на чуждите думи в българския език*, 1993, с. 55, кол. 1; *Енциклопедичен речник на чуждите думи в българския език*, 1996, с. 64, кол. 1). Трябва да бъде отбелязано, че значението **оплакване** не е регистрирано в нито един от посочените тук речници, но е засвидетелствано в повестта “Маминото детенце” на Л. Каравелов (вж. “Вулканът и неговата благочестива съпруга се разярили до такава степен, щото Иван, който употребял сичките си сили да им докаже своята невинност или да им разясни, че кръвта, която се намира в устата и по брадата на синът им, е негова собственост, бил длъжен да претърпи кораблекрушение и да иде на “реках Вавилонских да плаче алилуия” – вж. *Каравелов*, 1984, с. 54). В някои речници разглежданата дума не е включена (например в *Димитрова*, 1992 и в *Съвременен тълковен речник на българския език*, 1995).

Думата **алилуя** по произход е еврейска (вж. евр. הַלְלוּיָהּ посочките от Ветхий Завет и номерацията на псалмите привеждаме по изданието *שעשדים ואדבעה ספדי הקדש*, а посочките от Новия Завет – по изданието *Novum Testamentum Graece et Latine*, 1930). Тя е сложна дума, съставена от הַלְלוּ “хвалете, славете” (2 лице, мъжки род, множествено число, повелително наклонение на глагола הָלַל “хваля, славя”) и יָהּ, което е едно от Божиите имена в Свещ. Писание.

Инфинитивът на глагола הָלַל а коренът на глагола се състои от съгласните הלל, които се откриват и в съществителното име הַלְלָה “хвалба, хвала, хваление, възхвала, похвала, възпяване, славене”. Повелителната форма הַלְלוּ е засвидетелствана например в Пс 135: 1, 3; 148: 1 – 3.

Следователно думата הַלְלוּיָהּ буквално означава **славете** (или **хвалете**) **Бога**. Това славословие е многократно употребено в Псалтира (Пс 104: 35; 105: 45; 106: 1, 48; 111: 1; 112: 1; 113: 1, 9; 115: 18; 116: 19; 117: 2; 135: 1, 21; 146: 1, 10; 147: 20; 148: 1, 14; 149: 1, 9; 150: 1; за значението на това славословие в Свещ. Писание и в богослужебните текстове вж. *Аллилуия; Аллилуia*, 1992; *АЛЛИЛУИЯ*, 1993; *Аллилуйя*, 1994; *Киров*, 1993).

В гръцкия език славословието הַלְלוּיָהּ е преминало чрез превода на 70-те и е възприето в облика Ἁλληλουΐα. То е засвидетелствано и в новозаветни текстове (Откр. 19: 1, 3, 4, 6). При това заемката в гръцкия език претърпява следните фонетични промени:

1. Началната съгласна ה не се предава в гръцката форма.
2. В гръцкия език заемката הַלְלוּיָהּ се произнася с удвоена първа съгласна (вж. Ἁλληλουΐα).
3. Гласната וָו, графически означавана с подредния знак װ, в гръцката заемка Ἁλληλουΐα се предава с гласната [ē], графически изписвана с буквата h. Както е известно, в историята на гръцкия език тази гласна постепенно променя гласежа си и в елинистичната епоха той

се доближава до [и]. Във византийския гръцки език буквата ἡ се чете [и] (*Бешевлиевъ*, 1939, с. 122 – 123 и *Милев*, 1955, с. 130 – 132). Тъй като думата **алилуя** не е преминала в нашия език направо от иврит, а е възприета чрез гръцкото езиково посредничество, тя идва у нас с византийското си произношение. Затова и в църковнославянския език, и в съвременния български книжовен език втората срещка на разглежданата дума съдържа гласната [и].

4. Съгласната **א**, която се намира в абсолютния край на евр. אֱלֹהֵינוּ מִפִּיךָ не се предава в гръцкия език, въпреки че в нея е поставен знакът מִפִּיךָ.

В нашия език думата **алилуя** преминава сравнително рано чрез старобългарските преводи на сакралните текстове. В старобългарските паметници тя е употребена общо 50 пъти, засвидетелствана е в различни графични варианти и има две значения – **хвалете Бога** и **алилуйна песен** (*cantus alleluiaticus, ex alleluia et versu psalmi compositus, qui ante lectionem evangelii in liturgia cantatur*) (*Slovník jazyka staroslověnského*, 1958, с. 26, кол. 1 – 2; *Старославянский словарь*, 1999, с. 68, кол. 1 – 2; *Старобългарски речник*, 1999, с. 19, кол. 1). От старобългарския език тази дума е заимствана и в църковнославянски (църковнослав. а̀ллила̀·а̀) със същите значения (*Атанасий*, 1986, с. 125, кол. 2).

Тук трябва да бъде обърнато внимание и върху колебанието при изписването на разглежданата дума в съвременния български книжовен език. Повечето от речниците и справочниците, издадени у нас след правописната реформа от м. февруари 1945 г., нормализират изписването **алилуя** (*Младенов – Балан*, 1951, с. 69, кол. 1; *Речник на съвременния български книжовен език*, 1955, с. 11, кол. 2; *Български етимологичен речник*, 1971, с. 9; *Филипова-Байрова*, 1969, с. 69; *Милев – Братков – Николов*, 1970, с. 46, кол. 1; *Речник на българския език*, 1977, с. 228, кол. 1; *Андрейчин – Георгиев – Леков – Стойков*, 1981, с. 45, кол.

2; *Речник на чуждите думи в българския език*, 1993, с. 55, кол. 1; *Речник на чуждите думи в българския език*, с. 41, кол. 2; *Футеков*, 1994, с. 29, кол. 2; *Правописен речник на съвременния български книжовен език*, 1995, с. 113, кол. 2; *Български тълковен речник*, 1994, с. 24, кол. 2; *Габеров*, с. 39, кол. 2; *Буров – Пехливанова*, 1995, с. 34, кол. 2; *Енциклопедичен речник на чуждите думи в българския език*, 1996, с. 64, кол. 1; *Дечева*, 1997, с. 16, кол. 1; *Нов правописен речник на българския език*, 2002, с. 154, кол. 3). В други речници и справочници е възприето изписването **алилуйя** (например в *Бакалов*, 1949, с. 33, кол. 2; *Киров*, 1993; *Радева – Радева*, 1994, с. 12, кол. 2; *Алилуйя*, 1994), в други – **алилуиа** (*Младенов*, 1992, с. 17), а в други се привежда формата **алилу(й)я** (*Речник на чуждите думи*, с. 22, кол. 1). В други издания не е нормализирана никаква форма на разглежданата дума (*Попов – Симов – Видинска*, 1998).

По-горе посочихме, че втората част на този възглас всъщност представлява Божието име **יהוה**. Както се знае, според правилата на нашия правопис **я** след гласна означава съчетанието **й+а** (вж. например *Стоянов*, 1984, с. 50 и *Тилков – Бояджиев*, 1977, с. 223). Очевидно е, че изписването на последните две срички на разглежданата дума с **-уя** възпроизвежда относително точно четенето на евр. **יהוה** в разглежданата дума. Затова няма основание да се вмята още една съгласна **й** в края на думата и възгласът да се пише **алилуйя**.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Аллилуйя*. – *Български библейски речник*. Фототипно издание. С., s. a., с. 18, кол. 1.
2. *Аллилуйя*, 1992. – *Полный православный богословский энциклопедический словарь*. Т. I. Репринтно издание. Москва, кол. 130.
3. *АЛЛИЛУЙЯ*, 1993. – *Христианство*. Энциклопедический словарь в 2 томах. Т. I (А – К). Москва, с. 58, кол. 1 – 2.

4. *Алилуйя*, 1994. – *Библейски речник*. Превод от английски *Юлияна Балканджиева, К. Генов, П. Зарева, Цв. Барекова, Ст. Чернодрински, Хр. Петков*. С., с. 18, кол. 1.

5. *Андрейчин – Георгиев – Леков – Стойков*, 1981: *Л. Андрейчин, Вл. Георгиев, Ив. Леков, Ст. Стойков*. Правописен речник на българския книжовен език. С., 456 с.

6. *Атанасий*, 1986: Архимандрит д-р *Атанасий Бончев*. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. Второ фототипно издание. С., 236 с.

7. *Бакалов*, 1949: *Георги Бакалов*. Речник на чуждите думи. С., 832 с.

8. *Бешевлиевъ*, 1939: Проф. Д-ръ *В. Бешевлиевъ*. Историческа граматика на гръцкия езикъ (Фонетика и морфология). Т. I (Фонетика, морфология). С., 344 с.

9. *Буров – Пехливанова*, 1995: *Стоян Буров, Пенка Пехливанова*. Речник на чуждите думи в български. S. I., 768 с.

10. *Български етимологичен речник*, 1971: *Български етимологичен речник*. Съставили *Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев*. Т. I (А – З). С., 680 с.

11. *Български тълковен речник*, 1994: *Л. Андрейчин, Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров*. Български тълковен речник. Четвърто издание. Допълнено и преработено от *Димитър Попов*. С., 1093 с.

12. *Велковъ*, 1901: *Джебенъ пояснителенъ рѣчникъ Съ 6000* общеупотрѣбителни Чужди думи Събра по най-новитѣ източници *Д. Т. Велковъ*. Варна, 452 с.

13. *Габеров: Иван Габеров*. Речник на чуждите думи в български. S. a. et l., 944 с.

14. Геров, 1975: *Найден Геров*. Речник на българския език. Фототипно издание. Ч. I (А – Д). С., 400 с.
15. Дечева, 1997: *Даниела Дечева*. Тълковен речник с фразеологични съчетания. С., 892 с.
16. Димитрова, 1992: *Весела Ангелова Димитрова*. Кратък речник на чуждите думи в българския език. Добрич, 94 с.
17. *Енциклопедичен речник на чуждите думи в българския език*, 1996: *Енциклопедичен речник на чуждите думи в българския език*. Отговорен редактор *Петър Нушев*. С., 1248 с.
18. *Каравелов*, 1984: *Любен Каравелов*. Събрани съчинения в 12 тома. Т. III – Разкази и повести. С., 460 с.
19. *Киров*, 1993: *Димитър Киров*. Алилуйя. – *Тотю Коев*, *Димитър Киров*. Кратка богословска енциклопедия. С., с. 27, кол. 1.
20. *Милев*, 1955: *Ал. Милев*. Гръцките съществителни имена в български език. – Сп. “Български език”, год. V, кн. 2, с. 127 – 147.
21. *Милев – Братков – Николов*, 1970: *Ал. Милев*, *Й. Братков*, *Б. Николов*. Речник на чуждите думи в българския език. С., 880 с.
22. *Младенов*, 1992: *Стефан Младенов*. Речник на чуждите думи в българския език. Фототипно издание. С., 500 с.
23. *Младенов – Балан*, 1951: *Български тълковен речник с оглед към народните говори стъпки Проф. Д-р Стефан Младенов [...] с донегдешно участие на Проф. А. Т. Балан*. Т. I (А – К). С., 1126 с.
24. *Нов правописен речник на българския език*, 2002: *Нов правописен речник на българския език*. Отговорен редактор: чл.-кор. ст. н. с. I ст. *Валентин Станков*. С., 1072 с.
25. *Попов – Симов – Видинска*, 1998: *Димитър Попов*, *Кирил Симов*, *Светломира Видинска*. Речник за правоговор, правопис и пунктуация. С., 920 с.
26. *Правописен речник на съвременния български книжовен език*, 1995: *Правописен речник на съвременния български книжовен език*.

Отговорни редактори: ст. н. с. I ст. *Ел. Георгиева*, ст. н. с. I ст. *В. Станков*. Второ фототипно издание. С., 936 с.

27. *Радева – Радева*, 1994: *Пенка Радева, Ния Радева*. Учебен речник на непознати чужди и остарели думи в българския език. В. Търново, 208 с.

28. *Речник на българския език*, 1977: *Речник на българския език*. Главен редактор *Кристалина Чолакова*. Т. I (А – Б). С., 912 с.

29. *Речник на съвременния български книжовен език*, 1955: *Речник на съвременния български книжовен език*. Главен редактор акад. *Стоян Романски*. Т. I (А – К). С., 684 с.

30. *Речник на чуждите думи: Георги Армянов, Борислав Георгиев, Иван Касабов, Лилия Крумова, Сабина Павлова, Мария Чоролеева*. Речник на чуждите думи. С., s. a., 320 с.

31. *Речник на чуждите думи в българския език*, 1993: *Мария Филипова-Байрова, Симеон Бояджиев, Елена Машалова, Кирил Костов*. Речник на чуждите думи в българския език. Второ фототипно издание. С., 1020 с.

32. *Речник на чуждите думи в българския език: Речник на чуждите думи в българския език*. S. a. et l., 832 с.

33. *Русинов – Георгиев*, 1996: *Русин Русинов, Станьо Георгиев*. Лексикология на българския книжовен език. В. Търново, 320 с.

34. *Старобългарски речник*, 1999: *Старобългарски речник*. Отговорен редактор: чл.-кор. проф. *Дора Иванова-Мирчева*. Т. I (А – Н). С., 1028 с.

35. *Старославянский словарь*, 1999: *Старославянский словарь* (по рукописям X – XI веков). Под редакцией *Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки* и *Э. Благовой*. 2-е издание, стереотипное. Москва, 843 с.

36. *Стоянов*, 1984: Проф. *Стоян Стоянов*. Граматика на българския книжовен език (Фонетика и морфология). С., 480 с.

37. *Съвременен тълковен речник на българския език*, 1995: Стоян Буров, Валентина Бонджолова, Мария Илиева, Пенка Пехливанова. Съвременен тълковен речник на българския език. S. 1., 912 с.

38. *Тилков – Бояджиев*, 1977: Димитър Тилков, Тодор Бояджиев. Българска фонетика. С., 248 с.

39. *Филипова-Байрова*, 1969: М. Филипова-Байрова. Гръцки заемки в съвременния български език. С., 186 с.

40. *Фразеологичен речник*, 1975: К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. II (О – Я). С., 780 с.

41. *Футеков*, 1994: З. Футеков. Речник на чуждите думи в българския език. С., 616 с.

42. *Slovník jazyka staroslověnského*, 1958: *Slovník jazyka staroslověnského (Lexicon linguae Palaeoslovenicae)*. Т. I (а – аце). Praha.

43. *Novum Testamentum Graece et Latine*, 1930: *Novum Testamentum Graece et Latine. Utrumque textum cum apparatu critico imprimendum curavit D. Eberhard Nestle novis curis elaboravit Erwin Nestle*. Stuttgart, 664 p.

44. עשדים ואדבעה ספדי הקדש: The Society for distributing Hebrew Scriptures. 1808 p. היטב על פי המסורה ועל פי דפוסים ראשונים עם חלופים וחגהות, מדויקים עשדים ואדבעה ספדי הקדש.

Статията е публикувана в Арnaudовия сборник (Доклади и съобщения). Том IV. Русе, Издателство „Лени-АН”, 2006, с. 385 – 389.